

Explaining the characteristics of the helpers of Imam Mahdi (PBUH) based on the Mahdavi traditions in the Bihar al-Anwar book

Dr. Maryam Nassaj ¹

Dr. Mehri Sadeghiyan ²

Eslam Porkhademi ³

Abstract

The main objective of the present study is to reach the characteristics of the special helpers of Imam Mahdi (PBUH). This study used the content analysis method in extracting the narrations and the data-driven method in analyzing the data. The scope of this study is the verses of the Quran and the Mahdist Narrations of the Book of Bihar al-Anwar. Data analysis was conducted through open coding, axial coding, and selective coding, and a paradigm model was designed. The results of the study indicate that the most important effective factors are: belief in monotheism and resurrection, belief in the Imamate and following the Imam, having faith and certainty, being a true believer, the spirit of jihad and chivalry, and the spirit of seeking martyrdom. Background factors can be physiological factors, worship factors, economic factors, success factors, military factors, and religious-social factors. In the meantime, strategies such as morality and patience, responsibility and prudence in planning, being ready before the emergence, justice-oriented and meritocracy, observing trust and forgiveness, being united and sympathetic and serving the people can be considered effective. Among the obstacles can be considered suspicion and doubt, laziness and laziness, and waiting without action.

Keywords: Imam Mahdi's (PBUH) assistants, explanation of the model, Mahdism, real waiting, Bihar al-Anwar, Allameh Majlisi

1. Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran, P.O. Box 14665-889 (Corresponding Author) (m.nassaj@cfu.ac.ir)

2. PhD in Philosophy of Education, Lecturer, Farhangian University of Isfahan, Isfahan, Iran (mm.sadeghiyan@yahoo.com)

3. Level 3 at the Mahdavit Specialized Center and a graduate of Level 4 at the Mouood Specialized Center, Qom, Iran (impml391@chmail.ir)

تبیین الگوی ویژگی‌های یاوران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف مبتنی بر روایات

مهدویت کتاب بحارالانوار*

مریم نساج^۱

مهری صادقیان^۲

اسلام پورخادمی^۳

چکیده

هدف اصلی پژوهش حاضر، رسیدن به ویژگی‌های یاوران خاص امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف است. این پژوهش در استخراج روایات از روش تحلیل محتوا و در تحلیل داده‌ها از روش داده بنیاد استفاده نموده است. قلمرو مطالعه این پژوهش، آیات قرآن و روایات مهدویت کتاب *بحارالانوار* است. تحلیل داده‌ها از طریق کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی انجام شد و الگوی پارادایم طراحی گردید. نتایج پژوهش حاکی از آن است که از مهم‌ترین عوامل مؤثر: اعتقاد به توحید و معاد، اعتقاد به امامت و پیروی از امام، ایمان و یقین داشتن، مؤمن حقیقی بودن، روحیه جهاد و سلحشوری، روحیه شهادت طلبی است. عوامل زمینه‌ای را می‌توان عوامل فیزیولوژیکی، عوامل عبادی، عوامل اقتصادی، عوامل موفقیت، عوامل نظامی، عوامل دینی - اجتماعی نام برد. در این میان راهبردهایی مانند اخلاق مدار و صبوری، مسئولیت پذیری و تدبیر و نظم در برنامه ریزی، مهیا بودن قبل از ظهور، عدالت محوری و شایسته سالاری، رعایت تولی و تبری، متحد و همدل و خدمتگزار مردم بودن را می‌توان اثرگذار دانست. از جمله موانع را می‌توان داشتن ریب و شک و شبهه، سستی و تنبلی و منتظر بدون عمل، دانست.

واژگان کلیدی

یاوران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، تبیین الگو، مهدویت، منتظر واقعی، بحارالانوار، علامه مجلسی.

مقدمه

باتوجه به آنچه در روایات آمده است، امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف امید همه در طول تاریخ و در همه

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

۱. گروه آموزش معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان «صندوق پستی ۵۶۴۴۱-۸۸۸» تهران، ایران (نویسنده مسئول) (m.nassaj@cfu.ac.ir).

۲. دکترای فلسفه تعلیم و تربیت؛ استاد دانشگاه فرهنگیان اصفهان، اصفهان، ایران (mm.sadeghiyan@yahoo.com).

۳. سطح ۳ مرکز تخصصی مهدویت و دانش آموخته سطح چهار مرکز تخصصی موعود قم، ایران (imp1391@chmail.ir).

جهان است، آن بزرگوار پس از سپری شدن دوران غیبت با تشکیل حکومت به کمک یاران خود، عدل جهانی و احکام الهی را در سرتاسر زمین حاکمیت خواهد بخشید. رسول خدا ﷺ در این باره می‌فرماید:

لَوْ لَمْ يَبْقَ مِنَ الدَّهْرِ إِلَّا يَوْمٌ لَبَعَثَ اللَّهُ تُعَالَى رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَيْتِي يَمْلَأُهَا عَدْلًا كَمَا مُلِئْتُ جُورًا (مفید، ۱۴۱۴ق: ج ۲، ۳۴۰)؛

اگر از عمر دنیا فقط یک روز باقی مانده باشد، خداوند مردی از خاندان مرا بر می‌انگیزد که دنیا را پُر از داد می‌کند، هم‌چنان‌که از ستم پر شده است.

در روایات کسانی که امام را در قیام و تشکیل حکومت یاری می‌دهند، ۳۱۳ نفر به تعداد اصحاب بدر ذکر شده‌اند (ابن بابویه، ۱۳۸۲: ج ۲، ۶۷۲-۶۷۳). برخی بیشتر از این تعداد بیان نموده‌اند مثلاً در روایت امام صادق (ع) بیان شده است: کمتر از ده هزار نفر نیستند (حر عاملی، ۱۳۸۳: ج ۳، ۵۴۵). اما آنچه از روایات مشخص است ۳۱۳ نفر یاران و وزیران خاص و علم‌داران و پرچم‌داران حضرت می‌باشند که دارای ویژگی‌های خاص هستند. در روایات بیان شده است: یاران امام مهدی (ع) سراسر زمین و آسمان را احاطه نموده‌اند و همه جهان فرمان بردار و تسلیم محض آنان هستند. پرندگان و درندگان همه در پی جلب رضایت و خشنودی آنان هستند. قطعه‌ای از زمین، از این‌که یاران امام مهدی (ع) بر آنان قدم گذارده است، بر قطعه دیگر فخر و مباهات می‌ورزند (ابن بابویه، ۱۴۱۶ق: ج ۲، ۶۷۲).

یاران امام سرآمد تقوا و شایسته سالاری‌اند چرا که امام علی (ع) در وصف‌شان فرمودند: نه از نسل‌های گذشته کسی از آنان پیشی گرفته و نه از آیندگان کسی به مقام والای آنها می‌رسد (ابن طاووس ۱۴۰۹ق: ج ۲، ۵۸۱).

یارانی که باتوجه به روایات همچون پاره‌های آهن هستند؛ یعنی مقاوم و استوار هستند؛ مانند شهدای کربلا که خود را سپر سیدالشهداء (ع) کردند و با بدن خود تیر را می‌گرفتند و هیچ شکی در ذات خداوند نداشتند. این پژوهش درصدد تبیین الگوی ویژگی‌های یاران حضرت مهدی (ع) است. حال این سوال مطرح می‌شود که عوامل مؤثر، شرایط زمینه‌ای، موانع، راهبردها و پیامد یاوران حضرت مهدی (ع) چه مواردی است؟ و الگوی ویژگی‌های یاران حضرت مهدی (ع) چیست؟

پیشینه تحقیق

پژوهشی با عنوان «ویژگی‌های یاران حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف از منظر امام علی علیه السلام» از آراسته‌فرد (۱۳۹۶) نوشته شده است در این پژوهش ویژگی‌های یاران حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف به دو دسته فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. در مقاله «ویژگی‌های یاران خاص امام زمان علیه السلام» از یوسفیان (۱۳۸۶) به برخی ویژگی‌های یاران حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف از جمله ویژگی‌های نفسانی، معنوی، عملی و رفتاری شامل ایمان، طهارت و تقوا، سادگی، نظم و انضباط اشاره شده که همه این ویژگی‌ها برای اداره جهان لازم است. لیکن در این دو مقاله به طور مشخص الگویی از ویژگی‌های یاران حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف اشاره نشده است.

از جمله مقاله‌های که به تبیین و تدوین الگو پرداخته‌اند می‌توان به مقاله «تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی» از دهقانی (۱۳۹۹) اشاره کرد که الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی را ترسیم نموده است. پژوهش دیگر با عنوان «تبیین الگوی شایستگی مدیران جهادی تمدن‌ساز (مورد مطالعه: شهید قاسم سلیمانی)» از پهلوان شریف و کاظمی شورئی (۱۳۹۹)، با روش تحلیل مضمون پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر با تمرکز بر بررسی سبک و سیره شهید سلیمانی به عنوان یکی از مدیران جهادی تمدن‌ساز موفق، بررسی شده و الگویی متناسب با سه بعد سلوک مدیر جهادی در زمینه‌های فردی، سازمانی و ملی ذکر شده است.

پژوهش «واکاوی سبک رهبری سردار شهید قاسم سلیمانی الگوی متعالی رهبری خدمتگزار» از قراباغی و گلی (۱۳۹۹)، با هدف ترسیم مؤلفه‌های سبک رهبری این فرمانده با روش تحلیل مضمون پایه، سامان‌دهنده و فراگیر به مضمون‌هایی شامل «مهرورزی با مردم»، «تکلیف‌گرایی»، «تخلیق به ارزش‌های الهی»، «تمرکز بر مأموریت»، «معنویت فردی»، «شخصیت باصلابت»، «اخلاص در عمل» و... به عنوان مؤلفه‌های سبک متعالی رهبری خدمتگزاری شهید قاسم سلیمانی پرداخته است.

در پژوهش «تدوین الگوی شایستگی‌های دینی رهبران نظامی» از آقامحمدی و دیگران (۱۳۹۸) هدف اصلی، تدوین الگوی شایستگی‌های دینی رهبران نظامی است که از طریق روش کمی و کیفی مؤلفه‌های احصا شده به ترتیب، مؤلفه‌های معنویت، رفتاری، مکتبی و بینشی، بیشترین تأثیر را در شایستگی‌های دینی رهبران نظامی دارند.

در پژوهش خود الگوی رفتار امام مهدی علیه السلام را با پیروان سایر ادیان مورد بررسی قرار داده است. یوسفیان و براری (۲۰۲۰) در پژوهش خود به بررسی و نقد روایات مدعی ظهور حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف در سال‌های ۷۰ تا ۱۴۰ هجری پرداخته است. راد و عزیزی (۲۰۲۰) هم به تحلیل

گفتمان مهدویت، در احادیث حسن بن محبوب پرداخته است. باتوجه به پژوهش‌های انجام شده، پژوهشی که به تبیین الگوی ویژگی‌های یاوران امام زمان (علیه السلام) پرداخته باشد یافت نشد لذا در این پژوهش سعی می‌شود کاری نوین و جدید ارائه شود.

روش پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف کاربردی با رویکرد کیفی و استخراج آیات با روش تحلیل محتوا و کدگذاری آیات از طریق روش داده بنیاد انجام شده است. روش‌شناسی تحلیل محتوا از اوایل دهه ۱۹۲۰ در حوزه‌های مختلف در حال توسعه بوده است (شاتزی جور و همکاران، ۲۰۰۹). تحلیل محتوا یک روش تحقیق است که داده‌های متنی را برای الگوها و ساختارها بررسی می‌کند. ویژگی‌های کلیدی که محققان می‌خواهند به آنها توجه کنند و دسته‌بندی‌ها را توسعه می‌دهد و در تلاش است که به معنای متن دست یابد (گری و دنستن ۱۹۹۸؛ شومیکر و ریس ۱۹۹۶). تحلیل محتوای کیفی یکی از چندین روش کیفی است که در حال حاضر برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و تفسیر معنای آن در دسترس است (شرایر، ۲۰۱۲). این روش هرگونه سوگیری از حدس و گمان‌های فردی را به حداقل می‌رساند (الو و همکاران، ۲۰۰۸). در تحلیل محتوای کیفی برخی از مفاهیم نقش اساسی دارند که درک معنا و مفهوم آن‌ها، پژوهشگر را در انجام تحلیل یاری می‌نماید. مانند واحد معنا به معنای مجموعه‌ای از کلمات یا جمله‌ها که معنای یکسان و مشابه دارند و بر این اساس دسته‌بندی می‌شوند (خنیفیر و مسلمی، ۱۴۰۱: ۸۳).

این شیوه تحلیل محتوا بیشتر به دنبال تقلیل اطلاعات و ارائه توصیفی دقیق پیرامون یک موضوع است. بدین ترتیب، پژوهشگر با مراجعه به داده‌های مورد مطالعه، به تدریج آن‌ها را خلاصه می‌کند تا در نهایت به اصلی‌ترین مفاهیم و مضامین مرتبط با موضوع پژوهش دست یابد. در این مسیر، تحلیل محتوای استقرایی در سه گام اساسی انجام می‌شود: ۱. تبدیل اطلاعات متنی به مطالب خلاصه و چکیده، و استخراج اصلی‌ترین مضامین موجود در آن؛ ۲. ایجاد ارتباط دقیق و روشن میان پرسش‌های پژوهش و یافته‌های حاصل؛ ۳. ایجاد یک الگو یا نظریه پیرامون متن مورد مطالعه و یا کشف فرایندهایی که در متن مستتر است (ربانی و عباس‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۷۰).

مرحله سازماندهی اطلاعات نیز در این شیوه از روش داده‌بنیاد و با کدگذاری اطلاعات آغاز می‌شود و پژوهشگر باتوجه به محتوای آشکار مستتر در هر واحد تحلیل (جملات، عبارات، مفاهیم و...) با مفاهیم گویا و معنادار آن‌ها را نام‌گذاری می‌کند. این مرحله، مرحله کدگذاری باز

است که با مرور کدهای به دست آمده، می توان به کدهایی دست یافت که با عناوین گوناگون تکرار شده، و بیش از یک مفهوم را پوشش می دهند. در مرحله بعد؛ کدگذاری محوری، مقوله - های مرحله اول با یکدیگر مقایسه می شوند و تعدادی از آنها که نزدیکی بیشتری دارند، زیرمجموعه مقولات کلی تر قرار می گیرند. هر یک از مقولات میانی، معرف یک بخش یا طبقه خاص از موضوع پژوهش است. این مقوله ها در مرحله کدگذاری انتخابی در ارتباط با یکدیگر قرار می گیرند و در سطح بالاتری از انتزاع، زیر یک مقوله اصلی جمع می شوند. در این مرحله علاوه بر شناخت مضامین مستتر در متن، روابط بین مقوله های میانی با زیرمقوله ها و ارتباط آنها با پدیده اصلی پژوهش مورد توجه قرار می گیرد. در این پژوهش، نخست روایات مربوط به مهدویت در کتاب بحارالانوار علامه مجلسی استخراج شده و کدگذاری گردیده است و دسته بندی شده است. برای مدیریت و افزایش دقت در تحلیل داده ها از نرم افزار maxqda استفاده شده است.

یافته های پژوهش

در این پژوهش باهدف تبیین الگوی ویژگی های یاوران امام زمان (عج) و به منظور پاسخ دادن به این سؤال که «ویژگی یاران امام زمان (عج) براساس روایات بحارالانوار علامه مجلسی چه مواردی می باشد؟» نخست روایات کتاب *بحارالانوار* علامه مجلسی با دقت مورد بررسی قرار گرفت و کدهای باز استخراج گردید که برخی از آنها در جدول زیر نشان داده شده است.

الف) تحلیل مقوله های پایه و کدگذاری

با بررسی آیات و روایات از طریق روش داده بنیاد داده، مقوله ها بررسی شده، در ذیل به صورت نمونه مواردی بیان شده است.

جدول ۱. نمونه ای از استخراج نکات کلیدی ویژگی های یاران حضرت مهدی (عج) از آیات و روایات

کدباز	منبع	
روز ظهور قائم و یارانش ایام الله، خارج کردن ظلمات به سوی نور، صبور، شاکر	(ابن بابویه، ۱۳۶۱: ۲۳۴)	«أَنْ أَخْرِجَ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَ ذَكَرَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ... صَبَارَشُكُور» (ابراهیم: ۵) روزهای خداوندی (آیام الله) سه روز است: روز ظهور قائم صلوات الله علیه و روز مرگ و روز قیامت.
اجازه جنگ به ظلم شدگان یاری خداوند	(نعمانی، ۱۳۷۹: ۱۸۹)	«أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» (حج: ۲۹) به کسانی که جنگ بر آنها تحمیل شده اذن جهاد داده شده است

بندگان صالح به ارث بردن زمین	(قمی، ۱۳۶۷: ج ۲، ۶۷)	﴿اِنَّ الْاَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصّٰلِحُونَ﴾ (انبیاء: ۱۰۵) زمین را بندگان صالح به ارث می‌برند و اینان قائم آل محمد و یاران او هستند.
مطیع خداوند، عبادت و راز و نیاز شبانه، عبودیت و بندگی، سخت‌کوشی در عبادت و اطاعت از خداوند	(حائری، ۱۴۲۲ق: ۶۳)	آنان جنگجویانی هستند که در اطاعت خدا خیلی مقاوم و سخت‌کوش هستند.
شکیبایی داشتن، بر خدا منت‌نهادن، جان دادن در راه خدا، بصیرت داشتن، بینش داشتن، جهاد در راه خدا، طاعت پروردگار، رسیدن به پیروزی، زندگی سرپلند	(نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۰)	گروهی با فسادگران به حمله و پیکار پرداختند و با صبر و شکیبایی بر خدا منت نهادند... و طاعت پروردگار خود را قبول کردند، و فرمان کسی که پند می‌دهد را شنیدند، و به سرپلندی و پیروزی رسیدند.
کارگزاران حضرت مطابق برنامه عمل می‌کنند، مطیع بودن، برنامه منظم داشتن	(مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۵۲، ۳۶۵)	قائم به یاران خود می‌فرماید: هرگاه حادثه‌ای اتفاق افتاد که حکم آن را نمی‌دانی به کف نگاه کن، هرچه در آن باشد براساس آن عمل کن.
پذیرفتن دعوت، یاری کردن، وزیران حضرت، پذیرفتن سنگینی مسائل کشور،	(قندوزی، ۱۴۱۶ق: ج ۳، ۹۵ و ۳۷)	وزیران او سختی و کارهای مهم و مسائل کشوری را متقبل می‌شوند و امام را در مسئولیت بزرگش یاری می‌کنند
فرماندهان، نجیبان، قاضیان، حاکمان شرع، فقیهان دین‌شناس، اشتباه‌نکردن در احکام، مسلط بر قوانین و احکام حکومتی	(صافی، ۱۳۷۳: ۴۸۵)	آن گروه که قائم هنگام قیام از آنان یاری می‌جوید، قاضیان، نجیبان، حاکمان شرع، فقیهان و دین‌شناسانی هستند که در ارائه حکم‌ها خود اشتباه نمی‌کنند.
شکیبایی داشتن، بر خدا منت‌نهادن، جان دادن در راه خدا، بصیرت داشتن، بینش داشتن، جهاد در راه خدا، طاعت پروردگار، رسیدن به پیروزی، زندگی سرپلند	(نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۰)	گروهی با فسادگران به حمله و پیکار پرداختند و با صبر و شکیبایی بر خدا منت نهادند... و طاعت پروردگار خود را قبول کردند، و فرمان کسی که پند می‌دهد را شنیدند، و به سرپلندی و پیروزی رسیدند.
صبر و شکیبایی فراوان، ایمان واقعی به خداوند	(قندوزی، ۱۴۱۶ق: ج ۳، ۹۵)	آنان گروهی هستند که با صبر و شکیب خود بر خدا منت نمی‌نهند

ب) جمع‌بندی مقوله‌های کدگذاری

از تحلیل مضمون‌های پایه (کدگذاری باز) به مضمون‌های سازمان‌دهنده (کدگذاری

محوری) و از تحلیل مضمون های سازمان دهنده به مضمون های فراگیر و کد انتخابی می توان دست یافت.

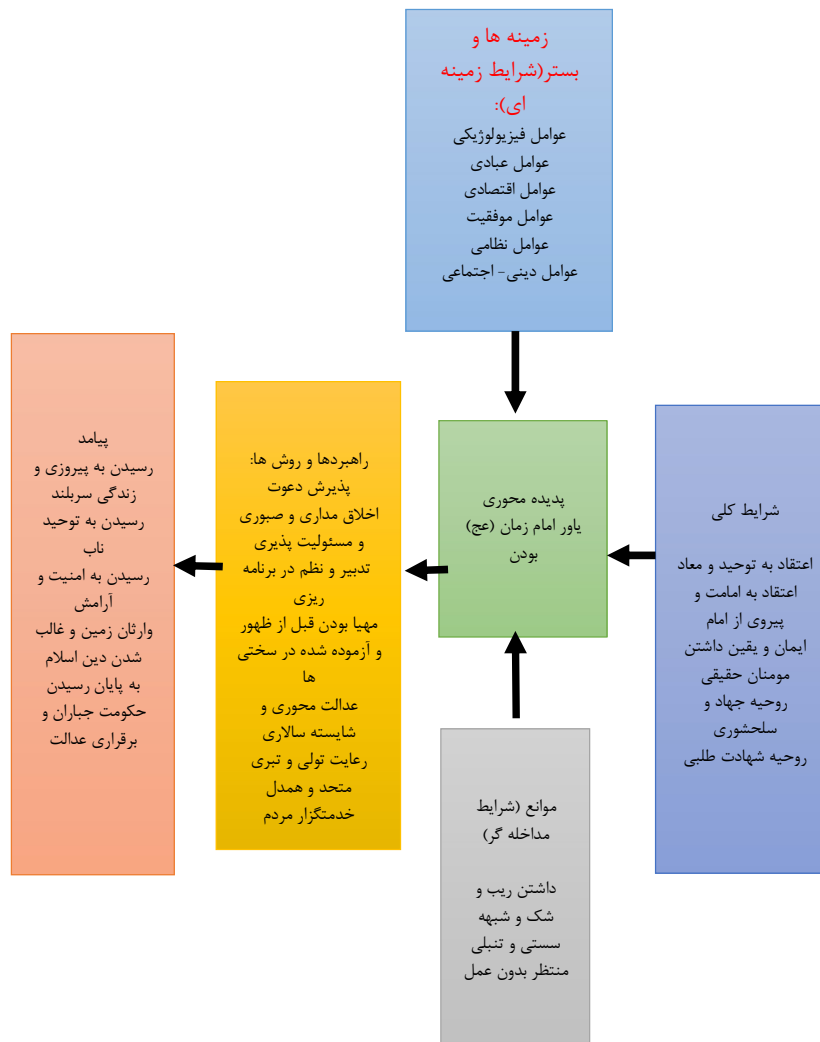
جدول ۲. جمع بندی مضمون ها و تدوین مضمون فراگیر

کد انتخابی	کد محوری	کدباز
شرایط کلی	اعتقاد به توحید و معاد	اعتقاد به معاد، آرزوی شهادت، روحیه شهادت طلبی، زنده شدن دوباره
	اعتقاد به امامت و مطیع و دوستدار امام	ولایت مداری، فرمان برداری شان بیش از فرمان برداری کنیز، دوستدار امام، دفاع از امام، محافظت از امام در جنگ، همیاری با امام زمان (عج) در جنگ، مطیع و فرمان بردار امام در هر کاری، مطیع و فرمان بردار
	ایمان و یقین	ایمان و یقین، شناخت خداوند به حق، ایمان راسخ به خداوند بدون هیچ گونه شک و شبهه
	روحیه جهاد و سلحشوری	سرسخت با کافران، جهاد در راه خدا، آماده جنگ با دشمنان آماده قیام، نبرد با کافران، بیزاری مستکبران از آن ها روزها شجاع و قدرتمند، روحیه دفاع و شجاعت، روحیه حماسی در روز، پیکار با دشمنان خدا برای دستیابی به حق، اجازه جنگ به ظلم شدگان، یاری خداوند، نبودن ظلم، انتقام گرفتن بعد از این که ظلم صورت گرفته
	روحیه شهادت طلبی	خون خواه امام حسین (عج)، روحیه شهادت طلبی، آرزوی شهادت، روحیه شهادت طلبی، زنده شدن دوباره
عوامل زمینه ای	عوامل عبادی	در شب راهب و در روز شیر، اهل شب زنده داری، اهل روزه مؤمنان حقیقی، عبادت و راز و نیاز شبانه، عبادت شبانه، شب زنده داری، عبادت زیاد شبانه، سخت کوشی در عبادت، سخت کوشی در اطاعت از خداوند
	عوامل اقتصادی	شجاع و قدرتمند، کاردان و کارساز
	عوامل نظامی	داشتن قدرت نظامی، اسب های نیرومند اشاره به وسایل نظامی و داشتن قدرت نظامی، هر کدام نیروی خدادادی و قدرتمند به اندازه چهل مرد،
	عوامل موفقیت	مقام خاص و والای آن ها نسبت به گذشتگان و آیندگان، آزموده شده در آزمون ها،
	عوامل دینی - اجتماعی	فقیهان دین شناس، مسلط بر قوانین و احکام حکومتی، عنایت خداوند به آن ها از نظر آگاهی به احکام، تسلط بر احکام دین با عنایت خداوند، آمادگی پذیرش احکام دین، شناخت مجرمین، مبارزه با فتنه ها.
	عوامل فیزیولوژیکی	برطرف شدن بیماری از شیعیان، جوان بودن اصحاب، ظاهری هماهنگ و یک دست، سلامت جسمانی.

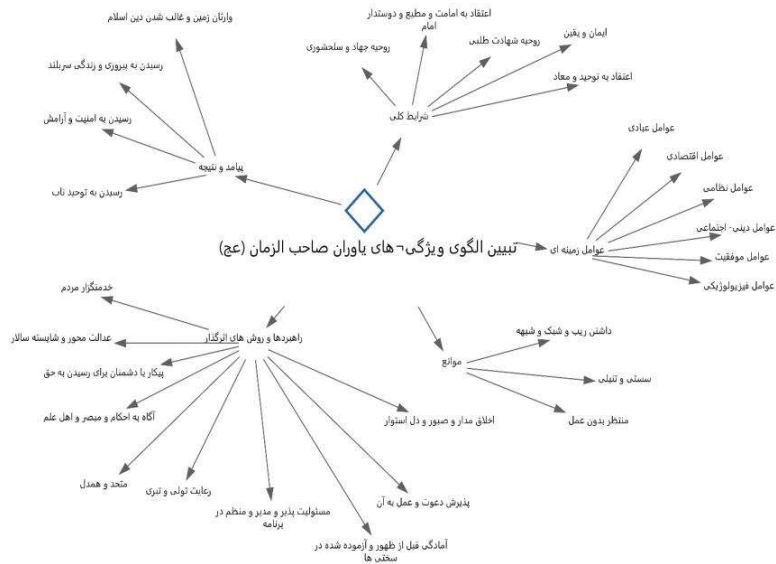
موانع	داشتن ریب و شبک و شبهه	شناخت خداوند به حق، ایمان راسخ به خداوند بدون هیچ گونه شک و شبهه
	سستی و تنبلی	موفق نبودن در آزمون های الهی، نپذیرفتن مسئولیت ها،
	منتظر بدون عمل	خود را قبل ظهور آماده نکردن، مداومت بر گناه،
راهِبردها و روش های اثرگذار	پذیرش دعوت و عمل به آن	اقامه نماز و ایتاء زکات و امر به معروف و نهی از منکر، آمادگی قبل از ظهور، عمل به آیات قرآن، پذیرش دعوت، یاری کردن امام
	اخلاق مدار و صبور و دل استوار	پیشی گرفتن در کارهای نیک، دل هایشان زیر الحديد مانند پاره های آهن، محکم و استوار، قوی و استوار، زمزمه ای مانند زنبور عسل، دل هایشان همانند قندیل، در شب راهب و در روز شیر، پاک بودن، پیراسته بودن دل ها از نفاق، نداشتن کینه، روح و روان پاک، مداومت بر ترک نفس از گناه و پناه بردن بر خداوند، اخلاق نیکو، صبر، منتظر همراه با عمل
	مسئولیت پذیر و مدیر و منظم در برنامه	داشتن قدرت اجرایی در مملکت داری، برترین وزیران، خالص ترین وزیران، کارگزاران حضرت مطابق برنامه عمل می کنند، مطیع بودن، برنامه منظم داشتن، پذیرفتن مسئولیت سنگین، منظم در برنامه
	آمادگی قبل از ظهور و آزموده شده در سختی ها	آمادگی قبل از ظهور، امتحان کردن اصحاب حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه مانند امتحان کردم قوم موسی با نهر آب، آزمودن اصحاب
	آگاه به احکام و مبصر و اهل علم	فرماندهان، نجیبان، قاضیان، حاکمان شرع، فقیهان دین شناس، اشتباه نکردن در احکام، مسلط بر قوانین و احکام حکومتی، عنایت خداوند به آن ها از نظر آگاهی به احکام، تسلط بر احکام دین با عنایت خداوند، آمادگی پذیرش احکام دین، داشتن علم، علم باوری برای حکومت داری و مدیریت بهتر، بصیرت شناخت فتنه ها، روش و راه مبارزه با فتنه ها با چراغی روشنگر، آماده مبارزه با فتنه ها، شناخت مجرمین، مسلط بر قوانین و احکام حکومتی، بصیرت و بینش
	عدالت محور و شایسته سالار	عدالت پیشگی و دادگری، زنده کردن عدالت، رعایت عدل و احسان
	پیکار با دشمنان برای رسیدن به حق رعایت تولی و تبری	اجازه جنگ به ظلم شدگان، یاری خداوند، نبودن ظلم، انتقام گرفتن بعد از این که ظلم صورت گرفته،
	متحد و همدل	اتحاد و انسجام و برادری، همدلی و یکرنگی
	خدمتگزار مردم	خدمتگزاری به مردم
پیامد و نتیجه	رسیدن به پیروزی و زندگی سربلند	رسیدن به پیروزی و زندگی سربلند

	رسیدن به توحید ناب	رسیدن به توحید ناب
	جانشین شدن در روی زمین، ایجاد آرامش در دنیا ایجاد امنیت و نبودن ترس و دلهره	رسیدن به امنیت و آرامش
	بندگان صالح وارثان زمین، غالب شدن دین اسلام، جانشین شدن در روی زمین، برگزیدن دین آن‌ها	وارثان زمین و غالب شدن دین اسلام
	آباد کردن شهرها، به پایان رسیدن حکومت جباران،	به پایان رسیدن حکومت جباران

نمودار شماره ۱: الگوی ویژگی‌های یاوران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف

نمودار الگوی ویژگی‌های یاوران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف

تحلیل تبیین الگوی یاوران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف با توجه به آیات و روایات

جهان منتظر منجی آخرالزمان است کسی که عدالت را در زمین برقرار می‌کند، در روایات بیان شده است اصحاب قائم آل محمد است سیصد و سیزده نفر هستند (قمی، ۱۳۶۷: ج ۱)، ۳۲۲). این افراد یاوران خاص حضرت هستند و مسئولیت‌های سنگین را برعهده دارند. وگرنه یاران عام امام بیشتر از این تعداد هستند و براساس روایات بیان شده است: با قائم ۳۱۳ نفر قیام می‌کنند و او قیام نمی‌کند مگر با افراد نیرومند و این افراد هم از ده هزار نفر کمتر نیستند (ابن بابویه، ۱۳۸۲: ۳۲۱).

در روایت آمده است:

این ۳۱۳ نفر خالص‌ترین و برترین وزیران حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف هستند (قندوزی، ۱۴۱۶ق: ج ۳، ۱۳۳).

در این پژوهش سعی شده است ویژگی‌های این ۳۱۳ نفر به صورت یک الگو تبیین شود از جمله عوامل موثر یاران امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف می‌توان اعتقاد به توحید و معاد، اعتقاد به امامت و مطیع و دوستدار امام بودن، ایمان و یقین داشتن، مومنان حقیقی بودن اشاره نمود. در روایت

بیان شده است: «... رجالٌ عَرَفُوا اللَّهَ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ، وَ هُمْ أَنْصَارُ الْمَهْدِيِّ فِي آخِرِ الزَّمَانِ..» مردانی که خدا را به حق شناخته‌اند، آنها یاوران حضرت مهدی (عج) در آخر الزمان هستند (بهاء الدین نیلی، ۱۳۶۰). در روایت دیگری بیان شده است: «آنها در جنگ‌ها نگهبان امام بوده و سعی می‌نمایند با جان خود از امام محافظت نمایند، و هر کاری داشته باشد برایش انجام می‌دهند» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۳۰۸) این گونه مطیع امام خود هستند. در روایت بیان شده است: «أَلَا هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا...» امام باقر (عج) می‌فرماید: بدانید که آنها مؤمنان حقیقی اند (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۲۱۷) براساس آیات سوره انفال از جمله ویژگی‌های مؤمنان حقیقی عبارت است از: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَزْقِهِمْ يَتَوَكَّلُونَ * الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ * أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا...» (انفال: ۲-۴) (با یاد خدا دل‌هاشان ترسان، با خواندن آیات ایمان‌شان افزون، توکل بر پروردگار خود، اقامه کنند نماز، اتفاق‌کننده) و از جمله عوامل مؤثر می‌توان روحیه جهاد و سلحشوری و روحیه شهادت‌طلبی را نام برد که در روایت بیان شده است: «آنها آرزوی شهادت دارند و از خداوند درخواست می‌کنند که در راهش شهید گردند. شعارشان هم: ای خون‌خواهان حسین» (همان). داشتن روحیه جهاد در راه خدا، آماده جنگ با دشمنان، شجاع و قدرتمند، پیکار با دشمنان خدا برای دستیابی به حق از جمله ویژگی‌های آنان است.

شرایط زمینه‌ای که موجبات آن در شرایط و زمینه‌ها بر پدیده اصلی اثرگذار است و بستر و زمینه نشان‌دهنده مجموعه عوامل و شرایط خاصی است که در آن راهبردها به اجرا درمی‌آیند. از جمله این عوامل برای الگوی یاران امام مهدی (عج) عبارت است از: عوامل فیزیولوژیکی، عوامل عبادی، عوامل اقتصادی، عوامل موفقیت، عوامل نظامی و عوامل دینی - اجتماعی. از جمله عوامل فیزیولوژیکی که در روایت بیان شده است:

یاران قائم همه جوان‌اند و در میان آنها پیرمرد نیست، مگر اندک مثل نمک در غذا (نعمانی، ۱۳۷۹: ۳۱۶).

با توجه به این روایت غالب یاران امام زمان (عج) جوان هستند و براساس روایات دیگر از نظر جسمی سالم و حتی از نظر ظاهر، لباس‌های یک‌رنگ، هم اندازه، نظم یکسان؛ «... وَالزَّيُّ وَاحِدٌ، وَالْقَدُّ وَاحِدٌ، وَاللِّبَاسُ وَاحِدٌ...» همه آنها یک‌رنگ و هم اندازه‌اند، جمال و لباس‌هایشان یکسان است (ابن طاووس، ۱۳۸۲: ۱۴۸).

عوامل عبادی مانند این که یاران امام زمان (عج) اهل شب‌زنده‌داری و نماز شب، عبادت شبانه‌اند:

مردانی که شب‌ها بیدارند و مناجات آنان همچون زمزمه زنبور عسل است. تمام شب را در حال عبادت هستند و روزها در حال نبرد با دشمن. آنها در وقت شب راهب و هنگام روز شیرند (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۵۲، ۲۱).

در روایت دیگر بیان شده است:

هم کزارون مُجَدُّون فی طاعه الله... (حائری، ۱۴۲۲):

آنان سلحشورانی هستند که در اطاعت خدا بسیار سخت‌کوش‌اند.

از جمله عوامل دینی - اجتماعی عبارت است از این‌که یاران امام زمان (عج) فقیهانی دین‌شناس هستند، مسلط بر قوانین و احکام حکومتی و آمادگی پذیرش احکام دین را دارند و دین‌شناس هستند. در روایتی از امام صادق (ع) آمده است:

وَهُمُ النَّجَبَاءُ وَالْفَضَاءُ وَالْحُكَّامُ وَالْفُقَهَاءُ فِي الدِّينِ، يَمْسَحُ بُطُونَهُمْ وَظُهُورَهُمْ فَلَا يَشْتِيهِ عَلَيْهِمْ حُكْمٌ (صافی، ۱۳۷۵: ۴۸۵):

آن گروه که قائم هنگام قیام خویش با آنان مشغول می‌شوند عبارت‌اند از نجیبان، قاضیان، حاکمان شرع، فقیهان و دین‌شناسانی هستند؛ به‌گونه‌ای که هیچ حکمی بر آنان التباس نمی‌گردد.

از جمله عوامل نظامی عبارت است از: داشتن قدرت نظامی، اسب‌های نیرومند و قدرتمند. در روایت آمده است:

... لَهُ كُنُوزٌ لَا ذَهَبٌ وَلَا فِضَّةٌ إِلَّا خَيُْولٌ مُطَهَّمَةٌ وَرِجَالٌ مُسَوَّمَةٌ يَجْمَعُ اللَّهُ لَهُ مِنْ أَقَاصِي الْأِبِلَاءِ عَلَى عِدَّةِ أَهْلِ بَدْرٍ ثَلَاثِمِائَةٍ وَثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا... (ابن بابویه، ۱۴۰۴ق: ۱۲۳):

... او گنج‌هایی دارد که نه طلا و نه نقره است، بلکه اسب‌های نیرومند و مردان ناموری به تعداد اصحاب بدر یعنی سیصد و سیزده نفر که از همه جهان می‌باشند....

از جمله عوامل موفقیت این است که آنها مقام خاص و والایی نسبت به گذشتگان و آیندگان دارند، و مانند اصحاب حضرت موسی (ع) که با نهر آبی آزمایش شدند مورد آزمون‌های الهی قرار می‌گیرند. در روایت آمده است: «إِنَّ أَصْحَابَ مُوسَى ابْتُلُوا بِنَهْرٍ وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهْرٍ إِنَّ أَصْحَابَ الْقَائِمِ يُبْتَلَوْنَ بِمِثْلِ ذَلِكَ» از امام صادق (ع) نقل شده است که «خداوند اصحاب موسی (ع) را به واسطه نهر آبی آزمود چنان‌که خدا فرمود: «إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهْرٍ» اصحاب قائم هم چنین آزمونی خواهند داشت (طوسی، ۱۴۰۱ق: ۲۷۸). چنان‌که در آیات قرآن در سوره مبارکه عنکبوت هم آمده است:

«أَحْسِبِ النَّاسَ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا ءَامَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ * وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ» (عنکبوت، ۲-۳)؛

مردم گمان می‌کنند فقط بگویند ایمان آوردیم، رها می‌شوند و مورد آزمایش قرار نمی‌گیرند؛ در حالی که مورد آزمایش قرار می‌گیرند تا راستگویان و دروغگویان مشخص گردند.

موانع یا شرایط مداخله‌گر به معنای ساختاری که راهبردها را محدود یا تسهیل می‌کند از جمله موانعی که در تبیین الگوی یاوران امام زمان (عج) است که عبارت‌اند از داشتن ریب و شک و شبهه، سستی و تنبلی، منتظر بدون عمل. براساس روایات، یاران امام زمان (عج) باید اهل سختکوشی و تلاش باشند اگر سستی و تنبلی به خود راه دهند نمی‌توانند جزو این گروه قرار بگیرند. یاران امام زمان (عج) اهل شک و شبهه نیستند در روایات آمده است:

... رَجَالٌ كَأَنَّ قُلُوبَهُمْ زُبُرُ الْحَدِيدِ لَا يَشُوبُهَا شَكٌّ فِي ذَاتِ اللَّهِ أَشَدُّ مِنَ الْحَجَرِ لَوْ حَمَلُوا عَلَى الْجِبَالِ لَأَزَالُوهَا (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۵۲، ۳۰۸)؛

... مردانی هستند که دل‌های آنها مانند پاره‌های آهن، محکم و استوار است و هیچ‌گونه ایمان به خدا ندارند و حتی در ایمان خود از سنگ هم محکم‌تر هستند اگر آنها را مجبور نمائید که کوه‌ها را از جای بکنند، از جای کنده و از میان برمی‌دارند.

راهبردها روش‌هایی برای رسیدن به مقصود و هدف ما را راهنمایی می‌کند از جمله راهبردهای ویژگی‌های یاران امام زمان (عج) عبارت است از: پذیرش دعوت و عمل به آن، اخلاق مدار و صبور و دل استوار، مسئولیت‌پذیر و مدبر و منظم در برنامه‌ریزی، آگاه به احکام و مبصر و اهل علم، آمادگی قبل از ظهور و آزموده شده در سختی‌ها، عدالت محور و شایسته سالار، رعایت تولی و تبری، متحد و همدل، خدمتگزار مردم. در روایت بیان شده است: «كَأَنَّمَا رَبَّاهُمْ اب واحد وأمّ واحدة قلوبهم مجتمعة بالمحبة والتّصیحة» رابطه دوستی آنها چنان مستحکم است که گویی برادران تنی و از یک پدر و مادرند (قندوری، ۱۴۱۶ق: ج ۳، ۹۵)، اتحاد و انسجام و برادری، همدلی و یکرنگی از جمله ویژگی‌های آنان است. یا در روایت دیگر بیان شده است که آنان مسئولیت‌های بزرگ کشوری را قبول می‌کنند: «وله رجال الهیون و یقیمون دعوته و ینصرونه، هم الوزراء له، یتحملون اثقال المملکة عنه، و یعینونه علی ما قلّده الله» امام علی (عج) می‌فرماید:

گروهی از مردان الهی، دعوت امام را پذیرفته و یاری‌اش می‌کنند. آنها وزیران او هستند؛ سنگینی مسائل کشوری را می‌پذیرند و او را در مسئولیت بزرگی که خداوند به

عهده‌اش گذاشته، یاری می‌کنند (همان: ۳۷).

پیامد عبارت است از نتایج حاصل از کنش و واکنش و از جمله پیامدهای ویژگی‌های یاران امام زمان علیه السلام عبارت است از: رسیدن به پیروزی و زندگی سربلند، رسیدن به توحید ناب، رسیدن به امنیت و آرامش، وارثان زمین و غالب شدن دین اسلام، به پایان رسیدن حکومت جباران و برقراری عدالت. در روایت آمده است: «فهم الذین وحدوا الله حق توحیده» گاهی از آنان به عنوان موحدان واقعی یاد شده است که به توحید ناب دست یافته‌اند (قندوزی، ۱۴۱۶ق: ج ۳، ۹۵) یا در روایت دیگر بیان شده است: «یفترق المهدی اصحابه فی جمیع البلدان ویأمرهم بالعدل والاحسان، ویجعلهم حکما فی الاقالیم، ویأمرهم بعمران المدن؛ حضرت مهدی علیه السلام به یارانش در همه شهرها دستور می‌دهد که با شیوه عدل و احسان رفتار کنند و از آنان می‌خواهد که شهرها را آباد سازند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج ۵۲، ۳۰۸).

نتیجه‌گیری

در این پژوهش الگوی ویژگی‌های یاران امام زمان علیه السلام براساس روایات کتاب *بحار الانوار* علامه مجلسی تبیین گردید. با توجه به این که این پژوهش نو و جدید است. استخراج آیات از طریق روش تحلیل محتوا و تحلیل محتوای روش داده‌بنیاد انجام شده است، روایات کدگذاری شده است و با توجه به مقوله‌ها سعی شده است این ویژگی‌ها تبیین گردد. منظور از یاران خاص، ۳۱۳ نفر اصحاب حضرت هستند که مسئولیت‌های سنگین کشوری برعهده آنان است، وگرنه یاران عام امام زمان علیه السلام بسیار زیاد است. از جمله شرایط کلی یاران امام زمان علیه السلام عبارت است از: اعتقاد به توحید و معاد، اعتقاد به امامت و دوستدار امام، ایمان و یقین داشتن، مؤمنان حقیقی، روحیه جهاد و سلحشوری، روحیه شهادت‌طلبی؛ از جمله عوامل و شرایط زمینه‌ای عبارت است از: عوامل فیزیولوژیکی، عوامل عبادی، عوامل اقتصادی، عوامل موفقیت، عوامل نظامی، عوامل دینی - اجتماعی؛ از جمله موانع: داشتن ریب و شک و شبهه، سستی و تنبلی، منتظر بدون عمل؛ از جمله راهبردها عبارت است از: پذیرش دعوت و عمل به آن، اخلاق مدار و صبور و دل استوار، مسئولیت‌پذیر و مدبر و منظم در برنامه‌ریزی، آگاه به احکام و مبصر و اهل علم، آمادگی قبل از ظهور و آزموده شده در سختی‌ها، عدالت‌محور و شایسته‌سالار، رعایت تولی و تبری، متحد و همدل، خدمتگزار مردم؛ از جمله پیامدها عبارت است از: رسیدن به پیروزی و زندگی سربلند، رسیدن به توحید ناب، رسیدن به امنیت و آرامش، وارثان زمین و غالب شدن دین اسلام، به پایان رسیدن حکومت جباران و برقراری عدالت.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن ابی زینب، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷ق) *الغیبه*، تصحیح: علی اکبر غفاری، تهران: نشر صدوق، اول.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲)، *أُمّالی*، بی جا: انتشارات کتابخانه اسلامی، چهارم.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۱)، *معانی الاخبار*، تصحیح: علی اکبر غفاری، قم: بی نا، اول.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۸۲)، *کمال الدین و تمام النعمه*، قم: دارالحديث، دوم.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۳ق)، *خصال*، قم: انتشارات جامعه مدرسین.
۶. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۴ق)، *عیون الاخبار الرضا* علیه السلام، بی جا: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
۷. ابن طاووس، رضی الدین علی (۱۴۰۹ق)، *اقبال بالأعمال الحسنة*، تهران: دارالکتب الإسلامية، دوم.
۸. ابن طاووس، علی بن موسی (۱۳۸۲)، *الملاحم والفتن*، نجف: بی نا.
۹. استراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت (۱۳۸۵)، *اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی، رویه ها و شیوه ها*، ترجمه: بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۰. آراسته فرد، فاطمه (۱۳۹۶)، «ویژگی های یاران حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه الشریف از منظر امام علی علیه السلام»، *فصل نامه پژوهش های مهدوی*، شماره ۲۲.
۱۱. آقامحمدی، صمد؛ جهانگیر فرد، مجید؛ حاج علیان، فرشاد؛ محیبی، تورج (۱۳۹۸)، «تدوین الگوی شایستگی های دینی رهبران نظامی»، *مدیریت اسلامی*، سال ۲۷، شماره ۱.
۱۲. بهاء الدین نیلی نجفی، علی بن عبد الکریم (۱۳۶۰)، *منتخب الأنوار المضيئة فی ذکر القائم* عجله الله تعالی فرجه الشریف، محقق و مصحح: عبد اللطیف حسینی کوه کمری، قم: مطبعة الخيام، اول.
۱۳. حائری، علی بن زین العابدین (۱۴۲۲ق)، *الزام الناصب فی اثبات الحجج الغائب*، بی جا: مؤسسه الاعلمی.
۱۴. خزاز قمی، علی (۱۴۰۱ق)، *کفایة الاثر*، بی جا: بیدار، اول.
۱۵. دهقانی، حسین؛ پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۹)، «تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم

- سلیمانی، «مجله مدیریت اسلامی، سال ۱۸، شماره ۲.
۱۶. صافی گلپایگانی، لطف‌الله (۱۳۷۵)، *منتخب الاثر*، تهران: مکتب آیت‌الله صافی گلپایگانی، اول.
۱۷. طوسی، محمدبن حسن (۱۴۱۱ق)، *الغیة*، بی‌جا: دارالمعارف الاسلامیه.
۱۸. قرباغی، میثم؛ ازگلی، محمد (۱۳۹۹)، «واکاوی سبک رهبری سردار شهید قاسم سلیمانی الگوی متعالی رهبری خدمتگزار»، *مدیریت اسلامی*، سال ۲۸، شماره ۴.
۱۹. قمی، علی بن ابراهیم (۱۳۶۷)، *تفسیر القمی*، تحقیق: سیدطیب موسوی جزایری، قم: دارالکتاب.
۲۰. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم (۱۴۱۶ق)، *ینایع الموده*، تحقیق: علی جمال اشرف الحسینی، بی‌جا: دار الأسوة للطباعة والنشر، اول.
۲۱. کراجکی، محمدبن علی (۱۴۰۱ق)، *کنز الفوائد*، تحقیق: عبدالله نعمه، قم: بی‌نا: اول.
۲۲. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، تحقیق: سیدابراهیم میانجی و محمدباقر بهبودی، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۲۳. مفید، محمدبن محمدبن نعمان (۱۴۱۴ق)، *اختصاص*، تحقیق: علی اکبر غفاری، بیروت: دارالمفید.
۲۴. موسوی اصفهانی، محمدتقی (۱۳۸۱)، *مکیال المکارم فی فوائد الدعا للقائم*، ایران: نگین، اول.
۲۵. یوسفیان، نعمت‌الله (۱۳۸۶)، «ویژگی‌های یاران خاص امام زمان»، *مجله حصون*، شماره ۱۲.
26. Ganjvar, M., & Azizi, H. (2018). Religious Normative Pluralism In Imam Mahdi's Mode Of Conduct: Imam Mahdi's Pattern Of Behavior With Followers Of Other Religions. *Comparative Theology*, 9(19), 1-4. <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=604452>
27. Rad, A., azizi, S. (2020). Analysis of Mahdism Discourse, in the Hadiths of Hassan Ibn Mahboub. *Entizar-e-Moud*, 20(70), 33-58.
28. Yosefian, M., Barari, M. (2020). A Study and Critique of the Traditions Claiming the Appearance of Imam Mahdi (PBUH) in the years of 70 and 140 AH. *Entizar-e-Moud*, 20(70), 89- 114.